

УДК 334:331.101.3

ЗАЛЕЖНІСТЬ ТРАНСФОРМАЦІЙ ГЛОБАЛЬНИХ ЗАГАЛЬНОСУПІЛЬНИХ СИСТЕМ ВІД ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

Анотація. У статті досліджено значення людського розвитку для життєдіяльності людства. Визначено наявність глобальних загальносупільних систем та надано їх характеристику. Розглянуто вплив людського розвитку на глобальні загальносупільні системи.

Annotation. In the article investigational a value of human development is for the vital functions of humanity. Certainly presence of the global world systems and their description is given. Influence of human development is considered on the global world systems.

Ключові слова: розвиток, людський розвиток, система, глобальні загальносупільні системи, трансформація.

Keywords: development, human development, system, global world systems, transformation.

I. Вступ. При дослідженні світової економіки, національних господарств, суб'єктів господарювання та окремих індивідів дуже важливо визначити головні чинники які обумовлюють їх розвиток. У сучасному науковому і технічному знанні розробка проблематики, пов'язаної із дослідженням впливу на складний об'єкт, проводиться у рамках системного підходу, загальної теорії систем, різних спеціальних теорій систем, системному аналізі, які майже обов'язково використовуються у філософії, біології, екології, економіці, управлінні, соціології, політології, техніці, кібернетиці, системотехніці, синергетиці, теорії катастроф, термодинаміці нерівноважних систем і т.д. Тому визначення рушійних сил, які призводять до трансформації складних систем, є питанням актуальним для потреб сучасної наукової думки [1-2].

Протягом останніх десятиріч, міжнародними організаціями, урядами країн, науково-дослідними установами та окремими науковцями активно досліджується питання людського розвитку і визначається що саме цей чинник є підґрунтям загальносупільного розвитку людства. Так, людський розвиток постає провідною складовою Декларації Тисячоліття прийнятої світовими лідерами на Саміті Тисячоліття ООН (2000 рік). Цілями Розвитку Тисячоліття для України (орієнтирами розвитку до 2015 року) постають питання подолання

бідності, забезпечення якісної освіти впродовж життя, сталий розвиток довкілля, поліпшення здоров'я матерів та зменшення дитячої смертності, обмеження поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу і започаткування тенденції до скорочення їх масштабів та забезпечення гендерної рівності [15]. Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) починаючи з 1990 року щорічно складає «Доповіді про людський розвиток», співпрацюючи із багатьма країнами світу та запроваджуючи програми допомоги [11]. З 2003 року науковці Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України готують науково-аналітичні доповіді “Людський розвиток в Україні”, у яких надається аналіз людського розвитку в нашій країні як за методикою ПРООН, так і за національною методикою [4]. В Україні почали активно проводитися наукові конференції присвячені людському розвитку, а у фахових виданнях збільшилася кількість публікацій за даною проблематикою, де найбільш відомими працями присвяченими людському розвитку, постають публікації таких вітчизняних фахівців як: О.А. Грішної, С.І. Дорогунцова, А.М. Колота, Е.М. Лібанової, Л.Г. Мельника, С.В. Мочерного [3; 6–8]. У провідних вищих навчальних закладах України для студентів-економістів викладаються дисципліни “Людський розвиток”, “Управління розвитком персоналу”, “Управління регіональним розвитком” і т.д. Але при розгляді теоретичних і практичних аспектів людського розвитку головна увага дослідників спрямовується на визначення його стану та залишається недостатньо дослідженим питання взаємозв'язку людського розвитку із складними загальносуспільними системами, що вимагає поглиблення наукових пошуків у цьому напрямі.

II. Постановка завдання. У сучасній світовій науковій літературі сформувалася певна парадигма дослідження складних предметів і явищ на основі системного підходу. Формування уяви про системи почалося ще в античності. Платон, Арістотель, Евклід та стоїки розроблювали системність знань стосовно упорядкованості та цілісності світу. Ці погляди щодо системності буття та використання принципу системності при дослідженнях

отримали подальшого розвитку в працях Б. Спінози, Г. Лейбніца, К. Ліннея, Е. Кондільяка, І. Ламберта, І. Канта, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля, К. Маркса, Ч. Дарвіна, А. Богданова, В. Вернадського, Т. Котарбинського, Л. Берталанфі та вже з середини 20-х рр. ХХ ст. термін "система" стає одним із ключових філософсько-методологічних і спеціально-наукових понять, а наприкінці 60-х – початку 70-х рр. в англomовній і російськомовній філософській і системній літературі почав використовуватися термін "системний підхід", у межах якого зазначалася доцільність дослідження об'єктів як систем [9]. Тому метою статті є визначення складу сучасних глобальних загальносуспільних систем та залежності їх трансформацій від людського розвитку.

III. Результати. За визначенням нової філософської енциклопедії: "Система – це сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним і утворюють певну цілісність, єдність" [9, с. 552]. Тобто система представляє собою сукупність окремих частин, об'єднаних у ціле, що породжує нову якість, якої не мають частини, з яких складається система. Розрізняють складні та прості, відкриті та закриті, стаціонарні та нестаціонарні системи. При своєму функціонуванні система здійснює комплекс взаємопов'язаних функцій, головними з яких є: збір, зберігання і відтворення інформації; утримання структури складових системи; підтримання в часі порядку процесів і здійснення їх трансформації; вилучення із зовнішнього середовища речовин, енергії та інформації; видалення в зовнішнє середовище відходів діяльності системи; захист системи; корегування діяльності окремих підсистем; підлаштування при відхиленні параметрів потоків від оптимальних значень [10, с. 20-21]. Тому, на наш погляд, згідно системної парадигми, та частина Всесвіту у якій існує людське суспільство може бути розглянута у вигляді складної, відкритої стаціонарної суперсистеми, яка є сукупністю глобальних загальносуспільних систем (природної, біологічної, технічної, економічної, соціальної та управлінської систем), які у сучасному сформованому вигляді залежать від сутнісних начал природи [12].

Під природною системою доцільно розуміти усю сукупність матерії, яка у різних формах за допомогою певної міри утворює відчутну та невідчутну людиною субстанцію Всесвіту [5]. У спрощеному вигляді до природної системи можна віднести відчутну речовину та її перехідні форми (енергію), які утворюються шляхом хімічних, фізичних, геологічних, механічних, термодинамічних та інших процесів перетворення матерії. Фактично до цієї системи належать неживі природні ресурси: територія, клімат, рельєф, мінеральні копалини, водні, ґрунтові та повітряні ресурси і т.д., які використовуються людством і розподілені між суб'єктами господарювання. Треба враховувати, що сама по собі людина також складається з речовин – води, мікроелементів і газів, що утворюють певну форму. Тому життя людини безумовно залежить від процесів природного характеру, які відбуваються у безпосередньому середовищі життя людини на поверхні Землі, а також спрямовуються з космосу та глибин нашої планети. Численні археологічні, геологічні та історичні свідчення доводять що саме докорінні зміни у природній системі обумовлювали розвиток або зникнення соціальних груп, країн і навіть цивілізацій. Зміни у природній системі (падіння космічних тіл, зміна швидкості обертання Землі, землетруси, коливання температури повітря, зменшення озонового слою і т.д.) можуть бути фатальними для усього людства, не говорячи вже про регіональну економіку.

Біологічну систему утворює сукупність живих істот, які населяють Землю: люди, тварини, рослини, мікроорганізми. Спільною ознакою усіх живих істот є швидка змінність їхньої форми внаслідок безупинного спрямованого розвитку. Кожен з цих суб'єктів створюється, маючи певний потенціал (який треба жити іншими живими істотами з біологічної системи та компонентами природної системи) і знищується, існуючи певний термін в межах свого середовища. І якщо в природній системі можна спостерігати сталу циклічність розвитку (день-ніч-день-ніч... або рідина-газ-рідина-газ... і т.д.), то в біологічній системі для кожної окремої істоти спостерігається односпрямований життєвий цикл (народження-зростання-старіння-смерть).

Тому ця особливість змушує людину враховувати час свого існування на Землі, нівелювати вплив зовнішнього середовища на стан і параметри свого організму, контролювати процес розвитку, що у кінці кінців призводить до певної замкнутості та обмеженні людської свободи в межах біологічної системи. Фактично людство залежить від своїх біологічних потреб (необхідність у повітрі, їжі, сну і т.д.) та від наявності та впливу інших живих істот (бактерій, вірусів, рослин і тварин). Саме тому процес прийняття будь-якого рішення неодмінно залежить від стану почуття людини.

При цьому треба враховувати що природна й біологічна системи створені та контролюються сутнісними началами природи (першоосновами формування систем, які є вихідними при формуванні усіх предметів і явищ природи) котрі абсолютно невідконтрольні людству. Витоки і властивості сутнісних начал природи залишаються непізнаними, а існуючі гіпотези є бездоказовими. Фактично відомості щодо першооснов формування систем до нас надходять від релігії та науки. Наприклад, у Стародавньому Єгипті вважалося що верховне божество складається із: речовини, духу, простору, часу. Згідно із ключовими засадами іудаїзму Всесвіт створений трьома божествами: матерією, словом, числами. У християнському віровченні знаходимо відомості про Святу Трійцю: Отця, Сина і Святого Духа (можна припустити, що це образ для сучасного наукового розуміння простору, інформації та енергії або за іншими тлумаченнями матерії, інформації і міри [5]). Науковці Сумського державного університету на чолі з професором Л.Г. Мельником припускають що такими сутнісними началами є енергетична потенція, інформаційне начало і синергетичний феномен [10, с. 36].

Технічна система є сукупністю створених людством речовинних виробів, послуг, ідей, технологій та інформаційних продуктів. Вона є похідною від взаємодії природної та біологічної системи. Люди завдяки своїй творчій діяльності створюють речовинні вироби (готові вироби та засоби виробництва) для здобування засобів існування, для полегшення побутових умов, спілкування, розваг, безпеки та творчості. Розвиток технічного середовища

людства спрямований у бік покращення функціональних і естетичних показників виробів. У сучасному світі вже сформувалося штучне середовище для проживання людини – техносфера. Переважна більшість населення нашої планети цілком залежна від технічного середовища і навіть при бажанні не зможе від нього відмовитися та вести традиційний спосіб господарства, внаслідок обмеженості території та нестачі природних ресурсів. При цьому головною проблемою суспільного розвитку постає мінімізація негативного впливу технічної системи на природну та біологічну. А сучасні дослідження науковців доводять, що діяльність людства у сфері технічної системи призводить до негативних і навіть фатальних наслідків. Збільшення видобутку корисних копалин, забруднення вод і повітря внаслідок промислової діяльності обумовлює поступове скорочення середовища існування людства і навіть до повного знищення усієї ноосфери.

Економічна система є сферою суспільних відносин щодо виробництва, обміну, розподілу та споживання результатів людської діяльності та їх ефективного використання. Фактично вона формується на трьох попередніх системах і є з ними нерозривно пов'язаною економічними важелями (гроші, ціни, податки і т.д.), інститутами (організаціями, закладами, урядом) та інституціональними заходами (управління, регулювання, перебудова, реформи). Загальна спрямованість розвитку економічної системи виявляється у прагненні суб'єктів господарювання збільшити обсяг підконтрольних природних, біологічних, технічних і економічних ресурсів. За для досягнення цього люди часто завдають шкоди природі, тваринному і рослинному світу та самим собі. Спостерігається ситуація, коли внаслідок конкуренції в економічній системі відбувається перерозподіл ресурсів і сфери впливу, внаслідок чого створюється певна нерівність, яка і обумовлює багато суспільних протиріч.

Соціальна система охоплює інтереси усіх верств населення, відносини суспільства й осіб, які складаються в процесі життєдіяльності, праці, побуту, спілкування, здоров'я, відпочинку. Соціальне середовище формує суспільні цінності, культуру, ментальність і форми соціального захисту населення.

Соціальна система будується на основі взаємодії природної, біологічної і технічної систем, а живиться економічною системою. Розвиток соціальної системи обумовлює прийняття нераціональних, з точки зору економіки, рішень, коли деякі ресурси витрачаються на розвиток людини (освіта, наука, спорт і т.д.), рекреацію (термінове або профілактичне лікування і т.д.), розваги (розваги нейтрального характеру: туризм, спортивні ігри, культурно-розважальні програми і т.д.; розваги пов'язані з небезпекою для життя: екстремальні види спорту, туризму та відпочинку і т.д.; розваги руйнівної дії: кубла, ігорні дома і т.д.), соціальний захист і забезпечення.

Управлінська система – це організація влади у суспільстві. Вона складається із різного роду інститутів, які здійснюють вплив на суспільство (релігійні конфесії, міжнародні організації, органи державної влади країн і регіональних об'єднань, суспільні партії, організації, підприємства і т.д.) за допомогою певних конкретних підсистем управління: релігії, концептуальної влади, ідеології, політичної системи, законодавства, суспільних норм, традицій, свят і т.д. Управлінська система фактично формує розвиток усіх інших систем шляхом використання управлінських важелів (закони, методи, принципи управління), визначаючи стратегічні орієнтири розвитку (місію, бачення, концепції, цілі) та ступінь задіяння ресурсів п'яťох вищенаведених систем.

Розуміння наявності глобальних загальносуспільних систем, надає можливість здійснення багатокритеріальної оцінки життєдіяльності людини, а також оцінити вплив її розвитку на трансформації даних систем. Розглянемо це твердження на побутовому прикладі. Чоловік з роботи дзвонить по мобільному телефону своїй дружині, спілкується з нею, а, наприкінці, просить її купити у книжковому магазині певний журнал, який йому вкрай потрібен для подальшої професійної діяльності. У цьому випадку, використовуючи технічний пристрій (мобільний телефон є продуктом технічної системи) подружжя через властивості природної системи передавати певні частоти наносить собі шкоду в біологічній системі (опромінюючи себе електромагнітними хвилями). Наслідком цієї розмови в економічній системі будуть витрати на розмову,

витрати на покупку журналу і потенційний прибуток у майбутньому, якщо інформація наведена у цьому інформаційному продукті буде корисною цій людині. З погляду соціальної системи ці люди задовольнили свою соціальну потребу у спілкуванні. А з погляду управлінської системи можна відзначити факт легкого примусу у вигляді управління чоловіком дружиною. Можна дещо гіперболізувати цей приклад. Якщо цей чоловік після роботи буде протягом тривалого часу займатися самонавчанням, скоріше усього він підвищить свою кваліфікацію і покращить власну кар'єру, тим самим принесе користь своїй фірмі, країні та світу в цілому. В економічній системі його попередні витрати окупляться завдяки підвищенню заробітної плати. Але в біологічній системі ця людина скоріше усього програє, тому що час витрачений на навчання можна було витратити на заняття спортом, проте якщо б людина займалася спортом, то це призвело б до витрат грошей. Окрім того, можлива ситуація перевантаження, тоді людина захворівши вимушена буде витратити гроші на своє лікування. В соціальній системі цей чоловік також програє, тому що час витрачений на саморозвиток можна було витратити на рекреацію, відпочинок, розваги і спілкування з родиною та друзями, внаслідок чого могли б з'явитися нові можливості. В управлінській системі наслідки поведінки цієї особи різноманітні. Для релігійної общини ця людина є недостатньо корисною, тому що частину свого вільного часу вона спрямовувала в іншу площину, для органів державної влади поведінка цього громадянина є зразковою (він не створював злочинів і нарощував державний потенціал), але для інших держав і конкурентів така діяльність цього працівника є зовсім небажаною, тому що він своєю працею підвищував конкурентоспроможність підприємства, на якому працював і держави взагалі.

Треба враховувати, що людський розвиток постає визначальним чинником (рушійною силою), який забезпечує трансформацію усіх вищевизначених нами глобальних загальносуспільних систем. Людський розвиток (як незворотна, спрямована, закономірна зміна людини і її свідомості; перехід від одного якісного стану до іншого, від старого до нового [9; 10, с.

10]), передусім і формує спрямованість трансформаційних процесів. **Треба враховувати, що** невинного, односпрямованого прогресу, лінійного розвитку в суспільстві не існує й розвиток відбуваються циклічно і хвилеподібно за схемою: прогрес – стагнація – регрес [13, с. 67–68]. При цьому загальні лінії прогресивного розвитку можуть одночасно переплітатися з еволюційними та революційними змінами, які утворюють тупикові ходи еволюції, або навіть направлені у сторону регресу. На наш погляд, у складних системах розвиток відбувається завдяки зовнішньому й внутрішньому впливу (управлінню) та завдяки наявній у них властивості саморозвитку і самознищення, а закріплення результатів розвитку системи здійснюється завдяки самоорганізації та **самодезорганізації** системи [12, с. 10]. Відповідно розвиток системи здійснюється з одного боку вимушено, а з іншого внаслідок притаманних системі ознак.

Внаслідок отримання певних “імпульсів” від людського розвитку (тобто під впливом дій суб’єктів), у глобальних загальносуспільних системах здійснюються трансформації. За тлумачним значенням поняття трансформація є перетворенням, перевтіленням, зміною виду, форми, властивостей чогонебудь [14, с. 47]. Наприклад, з позиції впливу на структуру економічної системи, трансформацію можна визначити як процес заміни ознак одного господарського порядку подібними ознаками іншого порядку, наслідком чого є докорінне перетворення економічної системи в цілому. І у останні десятиріччя трансформаційні процеси у глобальних загальносуспільних системах набули безперервного характеру маючи форми одиночно-локальних, функціональних і міжсистемних трансформацій. Тому необхідно зауважити що на початку XXI сторіччя характерною рисою розвитку людства постає завершення автономії загальносуспільних систем і початок створення єдиної глобальної загальносуспільної суперсистеми Всесвіту, у якій трансформаційні процеси починають обумовлюватися керованими зовнішніми (міжсистемними) чинниками впливу із глобальних центрів управління у вигляді міжнародних організацій, керівних органів регіональних об’єднань та найвпливовіших

власників ресурсів. Проте інтенсивність і якість даної тенденції цілковито залежатиме від подальшої динаміки людського розвитку, а саме: рівня життя населення, якості освіти, нових досягнень у медицині, подолання мовного бар'єру, прискорення швидкості руху транспорту, застосування енергоресурсів, розвитку засобів комунікації, гомогенізації суспільної свідомості та ментальності, появи нових технологій та виробів, наявності об'єднувальних цілей, забезпечення гендерної рівності, активізації міжнародної торгівлі, стану освоєння Космосу, земельних надр та світового океану.

IV. Висновки. Визначення складу глобальних загальносуспільних систем створює підґрунтя для висновків про те, що головним чинником їхніх трансформацій є людський розвиток, який обумовлює загальносуспільну динаміку на мікро-, мезо-, макро- та мегарівнях управління. А отримані результати надають можливість проведення подальших досліджень у напрямку розробки концептуальних засад управління єдиною глобальною загальносуспільною суперсистемою Всесвіту.

Література:

1. Богиня Д. Трансформаційні процеси в системі формування національного ринку праці: інституційний аспект / Д. Богиня // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 1. – С. 3–8.
2. Гальчинський А. Методологія складних систем / А. Гальчинський // Економіка України. – 2007. – № 2. – С. 4–18.
3. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 2001. – 254 с. – ISBN 966-620-111-9.
4. Грішнова О. А. Людський розвиток : навч. посіб. / О. А. Грішнова. – К. : КНЕУ, 2006. – 308 с. – ISBN 966-574-824-6.
5. Достаточно общая теория управления [Электронный ресурс] / Сайт Академии управления // Режим доступа : <http://www.koba.ru/catalog/one/work/bk4>.

6. Концепція сталого розвитку / [Дорогунцов С. І., Потапов В. І., Лібанова Е. М. та ін.]. – К. : НАН України: 2000. – 22 с.
7. Мельник Л. Г. Фундаментальные основы развития / Л. Г. Мельник. – Сумы : ИТД “Университетская книга”, 2003. – 288 с. – ISBN 966-680-062-4.
8. Мочерний С. Людина та закони її розвитку / С. Мочерний, О. Устенко // Економіка України. – 2004. – № 10. – С. 17-26.
9. Новая философская энциклопедия : В 4 т. [состав. В. С. Степин и др.]. – М. : Мысль, 2001. – Т. III. – 692 с. – ISBN 5-244-00961-4.
10. Основи стійкого розвитку : навч. посіб. / [Мельник Л. Г., Карінцева О. І., Шевченко С. М. та ін.] ; за заг. ред. Л. Г. Мельника. – Суми : ВТД “Університетська книга”, 2005. – 654 с. – ISBN 966-680-168-X.
11. Офіційний сайт Програми розвитку Організації Об’єднаних Націй [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://hdr.undp.org>.
12. Сардак С. Е. Управління персоналом: теоретичні аспекти та практичні здобутки : монографія / С. Е. Сардак, О. О. Третьяк. – Дніпропетровськ : вид-во “СВІДЛЕР А.Л.”, 2008. – 154 с. – ISBN 978-966-8490-52-1.
13. Світова економіка : підручн. / [Філіпенко А. С., Рогач О. І., Шнирков О. І. та ін.]. – [2-ге вид., стереотип.]. – К. : Либідь, 2001. – 582 с. – ISBN 966-06-0213-8.
14. Трансформаційна економіка : навч. посіб. / [Савчук В. С., Зайцев Ю. К., Малий І. Й. та ін.] ; за ред. В. С. Савчука. – К. : КНЕУ, 2006. – 612 с. – ISBN 966-574-869-6.
15. Україна. Цілі розвитку тисячоліття 2000+5 [Електронний ресурс] / Програма розвитку Організації Об’єднаних Націй в Україні // Режим доступу : <http://www.undp.org.ua/ua>.